

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ГРЕЦЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

ГРЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**За загальною редакцією
Юлії Лабецької**

**Маріуполь
МДУ
2021**

6.5 НАРОДНОПОЕТИЧНА ОСНОВА ЛІРИКИ Т. ШЕВЧЕНКА У ПЕРЕКЛАДАХ ЙОГО ТВОРІВ РУМЕЙСЬКИМ ДІАЛЕКТОМ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ

Значна частина поетичної творчості Тараса Григоровича Шевченка характеризується глибоким ліризмом та проникливістю. Втілюючись у різноманітні образи, його лірика завжди є сповіддю, поетичним щоденником, розповіддю про страждання та радості, думки та відчуття. При цьому лірика Шевченка має міцну народнопоетичну основу, яка проявляється як у самій побудові вірша, так і в мовностилістичних ознаках, відтворення яких є неабияким викликом для перекладачів Шевченкового доробку мовами світу.

Д. Ревуцький, аналізуючи творчість Кобзаря, зауважує, що саме “народні пісні найтісніше зв’язані з усією його творчістю – настільки тісно, що часто неможливо визначити, де закінчується народне, а де починається власне Шевченкове” [29, с. 11]. Максим Рильський зазначав таке: “Я думаю, що тільки той добере ключ до таємниць Шевченкового віршування, хто глибоко зрозуміє і відчує кровний його зв’язок із народною мелодією. Інакше всі розмови про “силабічну систему” будуть тільки теоретичною балаканиною. Про це, до речі, слід думати перекладачам поезій Шевченка” [29, с. 5]. На народнопоетичну основу творів Кобзаря, що простежується на всіх мовних рівнях, вказували, зокрема, С. Єрмоленко [7] та В. Жайворонок [8], проте особливості її відтворення в іншомовних перекладах наразі не досліджувалися.

Лірику Т.Г. Шевченка перекладено багатьма мовами світу, зокрема, румейським діалектом новогрецької мови. Відомо, що в 1964 році до 150-річчя від дня народження Т. Шевченка з ініціативи та під керівництвом румейського поета Антона Шапурми було створено рукописний “Кобзар” у перекладах на грецьку мову (її румейський діалект), а перший друкований “Кобзар”, представлений вибраними творами в перекладах мовами греків України, вийшов друком у 1993 році. До цього видання ввійшли, зокрема, 63 переклади на румейську Г. Костоправа, Л. Кир’якова, А. Шапурми, Д. Папуша, В. Бахтаріса, Д. Патричи, Г. Меотиса. У 1994 році Леонтій Кир’яков видав збірку власних перекладів поезії Тараса Шевченка румейською “Якби ви знали, паничі... (Паныч, нду икситы сис...)” [38], до якої увійшли 43 вірші. Слід зазначити, що за формою переважна більшість творів, які ввійшли до цих збірок, належать до ліричної поезії. У вступному слові до грекомовної збірки “Кобзар” упорядник зазначає, що “румейською мовою можна не тільки розмовляти чи складати вірші, а й перекладати славетні твори видатного українського поета Тараса Шевченка” [37, с. 6]. Очевидно, що своїм твердженням Л. Кир’яков має на меті підкреслити багатство виражально-зображальних засобів острівного діалекту новогрецької мови, що претендував на статус літературної мови. Відзначаючи 200-річний ювілей від дня народження Т.Г. Шевченка, маємо констатувати, що зі смертю більшості румейських літераторів, активний період творчості яких припав на 60-ті – 90-ті роки ХХ століття, процес оброблення й упорядкування румейського діалекту припинився, наразі він перебуває у стані занепаду. Проте, творчий спадок румейських письменників, зокрема, перекладацький, потребує вивчення

й оцінки. У цьому контексті цікаво проаналізувати, як відтворено в румейських перекладах мовностилістичні засоби Шевченкової лірики, що сягають своїм корінням української народнопоетичної традиції. Це і становить мету нашої статті.

Про народнопоетичний, народнопісенний характер мови Т.Г. Шевченка сказано багато, тому цю ознаку можна вважати однією з провідних, коли ми говоримо про адекватність відтворення його поезії іншими мовами. При цьому варто враховувати, що, передаючи народнопоетичне забарвлення оригінального твору, перекладач стикається, зокрема, з проблемою подолання розриву між культурами, що полягає в різниці фонових знань у читачів автентичного твору та перекладного. Розглянемо різні перекладацькі рішення цієї проблеми на прикладі перекладів лірики Шевченка румейськими поетами.

У вірші “Породила мене мати” народнопоетичне звучання має низка одиниць лексико-семантичного рівня. Приміром, у вірші є народнопоетичне порівняння: “Як билина при долині / В одинокій самотині / старіюся я”, яке Леонтій Кир’яков передає в такий спосіб: “Ян чичак ту петагмену / Монахим айц тья пимену / Тья марену го”. У Т. Шевченка наведене порівняння містить традиційний для української народної поезії образ самотності – билина при долині, а в перекладі, хоч і використано той самий стилістичний прийом – порівняння, проте образність вже зовсім інша: йдеться про зірвану квітку, якій судилося зів’янути. Якщо в оригіналі акцентовано самотність та недолю героїні, то в перекладі підкреслено те, що її, красиву й невинну, покинуто, зраджено. Проте цей спосіб перекладу можна вважати виправданим зважаючи на те, що наявне вище порівняння “Мов та квіточка укрита / Росла я, росла” в перекладі опущено.

Цікаво також, що в оригіналі зовнішність дівчини описано традиційними народнопоетичними епітетами: “Виросла я на диво: / Кароока, чорнобрива, / Білолиця”. Вочевидь, якщо перекладач використав би просто дослівний переклад, подібний опис не мав би того стилістичного забарвлення, яке є в оригіналі, тому цілком доречним нам вбачаються використані Л. Киряковим порівняння на позначення дівочої краси: “Ке мегална го ан т ия, / Мавруфридъса, ян т ханья, / Спруцкус, ян ду блов”. Для передачі багатства родини дівчини у Шевченка використано такі ключові лексеми, як “палати”, “шовк”, “золото”, “оксамит”, тоді як у перекладі румейською збережено лише лексеми “палатыс”, “метакс”, які, на думку автора, передають народні уявлення про матеріальний добробут.

В оригіналі вірш закінчується звертанням дівчини до матері, в якому читається ненависть і водночас відчуття гіркоти та каяття в тому, що найрідніша людина стала для неї ненависною: “А матір стару... / Прости мене, моя мати! / Буду тебе проклинати, / Поки не умру”. Певний внесок у створення такого ефекту робить використаний кобзарем постійний епітет “стара мати”, характерний для народних пісень. В перекладі ж “Мана-м ас хатъы! / Сена, мана, ич ти хьеву, / Ас ту ксерс, тья ти чуреву / Ос на дъоку пши” передано лише ненависть героїні до матері, без краплі каяття. Тому можна вважати, що задум автора – показати подвійний трагізм долі дівчини, яка страждає не лише через

розлуку з коханим, а й через те, що відчуває зневагу до власної матері, – у перекладі передано не повністю. Постійний епітет народнопоетичного характеру *світ божий* у перекладі взагалі опущено.

Переклад вірша “Чого мені тяжко, чого мені нудно” виконав Антон Шапурма. В оригіналі застосовано характерний для усної народної творчості прийом висхідної градації: “Чого серце плаче, ридає, кричить”. А. Шапурма відтворює його в перекладі досить точно: “Ты айц клэй кардъбья-м, хлыз, паралалы”, причому третій член градації у Шапурми має відмінне емоційне навантаження – його серце від болю вже не кричить, а марить, тобто підкреслюється затяжний характер болю, що знесилює серце. Традиційне порівняння – “серце... мов дитя голодне” точно відтворене у А. Шапурми: “кардъбья... ян ныстку ту ныпю”. У 5-му рядку в Шевченка використано стилістично забарвлене пестливе слово “спатоньки”, характерне для ліричних та колискових пісень, а в перекладі йому відповідає стилістично нейтральне “на тьмаси”. Проте притаманна українському пісенному фольклору персоніфікація, що у Кобзаря пронизує увесь вірш, у румейському перекладі теж виглядає природно, як і звертання до серця. Набір епітетів, використаний для характеристики серця в оригіналі та в перекладі, різний: “трудне, некрите, розбите” – “вари, каймэну, арфано”, проте в обох випадках вони створюють атмосферу туги, беззахисності, болю. В цілому, вважаємо переклад А. Шапурми вдалим.

Шевченків вірш “Ой пішла я у яр за водою” переклав румейським діалектом новогрецької мови Донат Патрича. Для характеристики суперниці в оригіналі й у перекладі використані такі епітети: “А другая тая, / розлучниця злая, / багатая сусідонька, / вдова молодая”. В перекладі “Врэтъын аты алса, / мяса-мас, хулчарса, / ты эн плушина хумшава-м, / яшку шира, чалкса”. Пестливе “сусідонька” в оригіналі звучить іронічно. В перекладі іронію передано за допомогою використання епітету “чалка” (спритна) на позначення сусідки-розлучниці. Далі у Шевченка для характеристики суперниці використано народнопоетичні постійні метафори “змія”, “злая сука”, які перекладено авторськими метафорами “фидь душманса” та “шклы чубанку”. Прокляття “побий тебе сила божа”, що передає українські народні уявлення про кару небесну, перекладено фразою “ас си круй страпис акату”, що відбиває аналогічні уявлення греків-румеїв. Цікаво, що в них можна побачити відлуння міфологічних уявлень давніх греків про бога-громовержця. Отже, в перекладі Доната Патричи використано адекватні стилістичні засоби та образність, що забезпечує еквівалентність перекладу.

У своїй поезії Т.Г. Шевченко широко використовує народний символізм, який В.М. Русанівський відносить до засобів інтимізації, зазначаючи, що “система понять-символів інтимно входила у Шевченкове поетичне бачення і багато в чому позначилася на словесно-образній структурі його творів” [31, с. 185]. Народпоетичний символ є сконденсованим представленням певного дискурсу, водночас репрезентуючи ментальність у її лінгвокультурному вияві. Відтак народпоетичний символ є етноспецифічним, проте, звичайно, в народів, які мають спільне культурне підґрунтя, частина фольклорних символів

має тотожне або схоже значення. Греки-румеї стали долучатися до українського культурного коду з моменту їхнього переселення в Приазов'я у кінці XVIII сторіччя. Питання про те, наскільки у ментальності малого етносу закарбувався культурний код панівного етносу в умовах більш ніж 200-річного співіснування, є дуже складним. Проте частково пролити світло на нього можна, зокрема, шляхом зіставлення функціонування народнопоетичних символів у поезії Т. Шевченка та її румейських перекладах. Погоджуємося з В. Калашником, який стверджує, що фольклорна символіка в поезії Т. Шевченка помітно зберігає зв'язок зі своїм джерелом і питомим контекстом [12, с. 227]. Простежимо, як відтворено румейською народнопоетичні символи в перекладі поеми “Причинна”, що його виконав Л. Кир'яков.

Як відомо, “Причинна” починається з опису природи буремної ночі, де, зокрема, читаємо такий рядок: “*Сичі в гаю перекликались...*”, що у перекладі звучить так: “*Тэк ныхтас плыя вуйзан лоря...*”. В українській фольклорній традиції *сич* (сова, пугач) — народнопоетичний символ смерті, пільми. Крик сича віщує пожежу, смерть, біду взагалі. У Л. Кир'якова відповідний птах – *ныхтас плы*, (сова, букв. “нічний птах”), який, напевне, має викликати у читачів схожі асоціації. В оригіналі героїню балади залоскотали русалки, на яких, згідно з народними віруваннями, перетворювалися дівчата, що потонули або померли на Зелені свята, а також і ті, що були заручені й померли перед шлюбом, або й діти, що народилися мертвими або повмирили нехрещеними. В румейському перекладі демонічні істоти називаються або “ялумана”, або “куриц-ныфица”. Перша назва – це румейський аналог демонічної істоти, яка, однак, має мало спільних рис з українською русалкою. *Ялумана* в уявленні румеїв – зла істота, характерною ознакою якої є нечесане волосся й загальний неохайний вигляд, етимологізується як “дьяволу мана”, тобто бісова матір (за свідченнями носіїв румейського діалекту). А *куриц-ныфица* – це загальна назва для дівчат молодого віку, без вказівки на демонічне іство. Тобто читання у перекладі тих частин балади, що пов'язані з русалками, викликає в уяві румейських читачів зовсім інший асоціативний ряд, ніж оригінал в українців. Можливо, йдеться про явище надмірної натуралізації тексту перекладу. На наш погляд, посприяти адекватному сприйняттю цього віршу могло би надання перекладацького коментаря до тексту, як, приміром, у Віри Річ, авторки англійських перекладів творів Шевченка. Коментуючи переклади В. Річ, Л. Коломієць визначає їх як “високо естетичні самодостатні художні твори, які водночас і сприймаються органічно, свіжо, невимушено англійською мовою і тонко передають семантичні та ритмо-інтонаційні нюанси першотворів” [17, с. 292].

Також у “Причинній” як символи функціонують назви окремих птахів. Після третіх *нівнів* (віщій птах, який своїм голосним співом нібито пробуджує з нічного сну небесне світило, повертаючи на Землю світло дня та проганяючи всяку нечисть) розбігаються русалки, залишивши дівчину мертвою. У перекладі використано румейський відповідник цього слова – *луктора*, який функціонує в такий самий спосіб. Далі у тексті послідовно згадуються *жайворонок*, *зозуля* та *соловейко*. Порівняймо їхню символіку в двох мовних картинах світу, українській та румейській. Через відсутність відповідних досліджень на

румейському матеріалі засновуємось на даних, наведених носіями румейського діалекту новогрецької мови. *Жайворонок* в українців – символ весни, а у приазовських греків через свою назву асоціюється передусім з полем – *чулы пльци* (букв. “польова пташка”). *Зозуля*, згадана у Шевченка – символ суму і вдівства, весни і, водночас, нещастя, туги. В цьому місці у Кир’якова фігурує *качакана* (сорока), яку румеї використовують на позначення таких людських якостей, як легковажність та балакучість. І наостанок, Шевченків *соловейко* – це свята і вільна Божа пташка, співець добра і кохання, символ весни й волі. У перекладі вжито слово “*айдъон*”, яке є повним відповідником “соловейка” як за лексичним, так і за символічним значенням.

В кінці балади використано багатозначні фольклорні символи – *явір, ялина, калина*. Явір – це символ суму, журби, безсмертя (тому явір садили на могилах, так само як і ялину); може уособлювати парубка. Калина — символ дівочої краси, ніжності, любові. У вірші – символ загиблої дівчини. У перекладі їхні відповідники – “*утея*” (верба) та “*калина*”. Утея в уявленні румеїв більш-менш нейтральне дерево, але дехто його асоціює з відчуттям суму. Калина теж не визиває у румеїв ніяких особливих асоціацій, але знання українського культурного коду може сприяти розумінню символічного значення цього слова в контексті балади.

Говорячи про інші народнопоетичні засоби, використані Кобзарем у творі “Причинна”, слід згадати, що до балади введено рядки української народної пісні, яку, за повір’ям, співають народжені на землі русалки: “Ух! Ух! Солом’яний дух, дух! Мене мати породила, Нехрещену положила...”. У перекладі румейською слова цієї пісні відтворено досить точно, проте це не може бути запорукою правильного сприйняття румейським читачем даного уривку в контексті балади без відповідного коментаря.

Цікаво простежити, як відтворено в перекладах фольклорний синтаксис оригіналу. Приміром, у вірші “Якби мені, мамо, намисто...”, який дуже схожий з народною піснею, Шевченко використовує широкий арсенал синтаксичних засобів, характерних для народнопоетичного мовлення: це вживання сполучника *та* не в значенні приєднувального, а як такого, що єднає два і більше сурядних присудки, використання різноманітних повторів, а також складнопідрядних речень, в яких головне завершує конструкцію. Розглянемо детальніше, як відтворено ці синтаксичні особливості в перекладі Доната Патричі. У наведеному нижче чотиривірші використано три сполучника *та*, що єднають три однорідних присудка, а в перекладі є тільки два сполучника *ки*, які не маркують в особливий спосіб фольклорне мовлення:

*Ой піду я Богу помолюся,
Та піду я у найми наймуся,
Та куплю я, мамо, черевики,
Та найму я троїсті музики.*

*Тун тъыго ставро го на валу
Ки ялчава бдъына на пагу,
Агоразу, мана, папучичис,
Ки на пяну тройисти музикис.*

У наступному чотиривірші Шевченко використовує 3 повтори слова “мама” (до того ж, це звертання) і три повтори слова “місто”, а в перекладі відтворено тільки перший повтор:

*Якби мені, **мамо**, намисто,*

*Тора н иха зньша го, **мана**,*

*То пішла б [я] завтра на місто, Аври с то тун топо на дъайна,
А на місті, **мамо**, на місті Ачи, **мана**, зар си чи иксис,
Грає, **мамо**, музика троїста. Лалун, **мана**, тройисти музикис.*

До того ж, навівши ці рядки, маємо відзначити чудові алітерації оригіналу, що їх не відтворено у перекладі. Це той самий випадок, коли вірність змістові в перекладі бере гору над вірністю формі.

І, продовжуючи коментувати синтаксис наведених вище рядків, маємо підкреслити використану в оригіналі фольклорно-специфічну складнопідрядну конструкцію “підрядне речення + головне”: “Якби мені, *мамо*, *намисто*, / *То пішла б [я] завтра на місто*”, яку в румейському перекладі передано складносурядним реченням з дієсловами бажаного способу: *на иха*, *на дъайна*.

Підсумовуючи, слід зазначити, що проведене дослідження не претендує на вичерпний характер, адже його метою був загальний огляд особливостей відтворення народнопоетичної основи лірики Тараса Шевченка у перекладах різних румейських поетів-перекладачів. Проте, ми можемо констатувати, що відтворення народнопоетичного звучання Шевченкової лірики в румейських перекладах є складним завданням, яке не завжди має адекватне рішення. Аналіз перекладів засвідчив, що найбільш вдало народнопоетичну основу лірики Т. Шевченка відтворено на лексичному рівні тексту, зокрема, такі його одиниці, як народнопоетичні порівняння, епітети, іронію, персоніфікацію тощо. Вдалі переклади зумовлені передусім схожістю фонових знань українців та греків-румеїв щодо окремих аспектів буття, а також, безумовно, майстерністю перекладачів. Але в окремих випадках румейські перекладачі ігнорують особливу образність та символіку народнопоетичних лексичних одиниць Шевченкової лірики, що, без сумніву, негативно впливає на якість перекладу та спотворює авторський задум. Найменше піддаються відтворенню фонетичні та синтаксичні особливості, що мають народнопоетичне начало. На наш погляд, інколи румейські поети-перекладачі зловживають стратегією “натуралізації” перекладу. Щодо перспектив подальшого дослідження, слід детально проаналізувати стратегії перекладу румейським діалектом новогрецької мови окремих одиниць тексту лірики Т. Шевченка, що мають народнопоетичне звучання.